

nemcsak valláserkölcsi, de nemzetiségi életünk, anyanyelvünk viharvert végvára.

S nagyon fontos, lényeges, életbevágó a templomlátogatás szempontjából a gyermekek és ifjak lelkigondozása. Az iskolai vallásórák részben segítenek végezni e munkát. Ennek keretében I-VIII. osztályig biztosított a gyermekek lelkigondozása. De emellett az egyházi helyiségekben is végezni kell a munkát. Minden módszerrel megszerettetni a gyermekekkel a templomot, az igazat, a jót, a szépet. Szeretetvendégségen, ünnepélyeken való szerepeltetéssel, énekek, versek tanulásával mind a jövő templomos gyülekezetének nevelését szolgálva.

Az ifjakat is, akik nincs hová menjenek, hacsak drága és haszontalan mulatóhelyekre nem, fel kell karolnunk. Ez a feladata az ifjúsági együletnek, amely bibliaórával, összejövettel, tevékenységével ifjainknak utat mutatnak a templom, a lelki értékek felé, hadd érezzék, hogy ott vannak otthon, oda tartoznak, ott mindig várnak és számítanak rájuk.

A templomlátogatás időszerű követelményeiről a prédikálás és lelkigondozás terén még sokat lehet és kell beszélni. És még többet tenni, cselekedni. Én többnyire egyéni tapasztalataimról szóltam, s végezetül elmondhatom, hogy a templomlátogatás fokozásában a prédikálás és a lelkigondozás fő helyet foglal el, de csak ha mindkettőt teljes emberként, tehetségünk szerint a legjobban végezzük, számíthatunk eredményre. Ne bántson, csügghessen, ha ez az eredmény nem azonnali, ha a "nehéz, de gyönyörűséges iga" gyakran hiábavaló tehernek tűnik. Csak tegyük, amit lehet és amit kell. Én hiszem, hogy Isten megáldja fáradságunk, igyekezetünk!

FEKETE JÁNOS

A FELEKEZETI ISKOLÁK JELENTŐSÉGE AZ ERDÉLYI MAGYAR OKTATÁSBAN

Az oktatás fellendülése Erdélyben - épp úgy, mint Európa sok államában - az iskolahálózat bővülése, a reformáció következménye. Célja: minél több embert megtanítani írni-olvasni, hogy a Bibliát anyanyelven olvashassák.

Luther Márton a családi és keresztyény nevelésre hívta fel kortársai figyelmét 1524-ben, a szülőkhöz és a tanítókhöz, majd Németország városainak polgármestereihez intézett felszólítást: "Vannak emberek, kik sajtáságos dologgal szolgálják az Istent, böjtölnek, durva ruhát viselnek, de házuk valódi istentisztelete, a gyermekek helyes nevelése elől vakon térnek ki, s úgy tesznek, mint hajdan a zsidók, akik Isten templomát elhagyták s a hegyeken mutattak be áldozatot. Higgyék el az ilyenek, hogy sokkal szükségesebb gyermekeik jó neveléséről gondoskodni, mint a

bűnbocsánat vásárlása ... . Minden nép, különösen a zsidó, jobban iskoláztatja gyermekeit, mint a keresztény ... . A keresztény minden ereje és hatalma az utódokon áll, s ha ezek az ifjúságban elhanyagoltatnak, úgy jár az egyház, mint a kert, melyet tavasszal műveletlen hagynak. Ha - úgymond - Isten és a szentírás kedvéért nem volnának is szükségesek a nyelvek és az iskolák, már csak azért is fenn kell azokat tartani, mert a társadalomnak szüksége van ügyes férfiakra, hogy az országot és a népet jól igazgassák, és nőkre, hogy tarthassák a házat, s jól nevelhessék a gyermekeket".

A különböző felekezeteknek saját értelmiségre van szükségük, az élet minden területe több képzett embert igényelt. Az adatokból kitűnik, hogy a reformáció után alapítanak iskolákat Erdély-szerte, Szatmáron, Máramaroszigeten 1540 körül, Nagybányán 1547-ben, Marosvásárhelyen 1556-ban, Kolozsváron 1556-ban, Szászvároson 1560-ban. Kolozsváron 1568-ban a református iskolából kialakult az Unitárius Kollégium. Jelentős felekezeti iskolák voltak, a fent említettek mellett a gyulafehérvári, a csíkszeredai, székelyudvarhelyi, nagyváradi, temesvári katolikus gimnáziumok; a reformátusok közül a sepsiszentgyörgyi, nagyenyedi, zilahi, szászvárosi iskolák, unitárius iskolák a kolozsvári, tordai, székelykeresztúri, dési, enyedi, fehérvári, radnóti, tordai, torockói, hídvégi, s a brassói, segesvári, szebeni, besztercei szászok lutheránus iskolái, majd a görögkeletieké Szebenben, Brassóban, Belényesen, Naszódon, Karánsebesen. Az erdélyi zsidóság iskolahálózata csak a 19. században épült ki (Nagyvárad, Temesvár, Arad). Hogy mennyire növelte meg a reformáció az iskola iránti érdeklődést, azt a 16. század második felétől származó adatok szemléltetik. Ezek szerint az akkori Erdélyben a katolikusoknak 3, a reformátusoknak és lutheránusoknak 15, az unitáriusoknak 9, összesen 27 iskolájuk volt, amelyeknek többsége a városi ún. kisiskolák csoportjába tartozott.¹

Az utánpótlást a felekezeti középiskolák számára a szintén felekezeti elemi iskolák biztosították.

Amikor Magyarország török uralom alá került Erdély vállalja nemcsak a magyar államiség folytatását, hagyományait, de a művelődés, oktatás feladatait is átveszi. A magasabb fokú erdélyi iskolák igyekeztek arra, hogy megközelítsék a nyugat- és közép-európai főiskolák színvonalát, viszont ahogy dr. Gaal György megállapítja: "... az erdélyi iskolákból az értelmiségi középréteg került ki, rektorok, esetleg falusi papok. A tehetségesebbek továbbra is valamilyen támogatással igyekeztek kijutni külföldi egyetemekre. Hazatérve az itthoni értelmiség vezetőivé váltak, akár mint lelkészek, tanárok, akár mint orvosdoktorok, gyógyszerészek, jogászok. A kollégiumi tanári kinevezéshez, illetve megválasztáshoz még a múlt század közepén is feltétlenül szükség volt külföldi diplomára."² Erdélyben fontos szerepe volt az oktatás fejlődésében a vallásfelekezeteknek: római katolikus tanítórendeknek (jezsuiták, ferencesek, minoriták, piaristák, pálosok, premontreriek), a református és unitárius egyháznak. A múltban az egyházak és iskolák egymástól elválaszthatatlanok voltak.

A római katolikus tanítórendek feladata az oktatás, de elsősorban a katolicizmus hirdetése volt. Leghatékonyabb terjesztői a jezsuiták voltak. Ők adtak ki 1599-ben egy olyan egységes tanrendszert (Ratio Studiorum), amely az iskolákban nyugat-európai színvonalú képzést biztosított. A piaristák a felvilágosodás római katolikus változatát terjesztették Erdélyben. Az ifjúságnak egyetemes műveltséget nyújtottak és lehetővé tették a nemzeti öntudat kialakítását nemcsak a magyarok, de a szászok és románok számára is. Érdemes megjegyezni, hogy magyar felekezeti iskolában tanult, piarista diák volt Gheorghe Sincai, Petru Maior, Samuil Micu, Gheorghe Lazar, Al.Papiu Ilarian, Avram Iancu, Emil Isac, Ion Buteanu, Simion Barnutiu, Ion Slavici és mások.

A reformátusok és unitáriusok, az ellenreformáció, III.Károly, Mária Terézia korának üldöztetéseinek közepette, tudatában voltak tanintézetek fontosságának és igyekeztek a lehetőségekhez képest támogatni ezeket. Az unitárius iskolák üldözését számtalan dokumentum igazolja. Egy katolikus egyházügyi bizottság egyik tagja 1744-ben "Gondolatok az Arius-eretnesség Erdély fejedelemségéből való kiirtásáról" címen többek között, ilyen javaslatokat fogalmaz meg, "... 5.Népiskoláik zárassanak be. Tán csak az egy kolozsvári gimnáziumjukat kellene meghagyni, ámbár tanácsos lenne azt is bezárni, minthogy a méreg onnan terjed ki ... 14.Ha iskoláik bezáratnak, ifjaik ne fogadtassanak be református és lutheránus iskolákba, csak katolikusba ..."3

Hogy mit jelentett egy felekezet, különösen az üldözöttek életében az iskolája, szemlélteti egy, Szászvárosban, a 18. század közepén történt eset. A szász többségű városban, amely a Királyföldön különleges jogokat élvezett, a lutheránusok követelték a református magyar diákok és tanárok távozását. A fenyegetésre a város magyar lakossága az iskola falai közé szorult és a diákokkal együtt ott várták a támadást. Mikor a szászok azt kérdezték, miért, kiért akarják megöletni magukat, ezt a választ kapták: "az iskolánkért! Ezeket a falakat az őseink vére fogja össze ... Szabályozzuk az iskolátok jogait a városunkban, mondta a szász város-atyja. Megvannak a mi kollégiumi törvényeink, uram. Azok nem ellenkezhetnek a mi szabályainkkal. Saját lelkünkre vannak szabva, azért a mi törvényeink!"4

A felekezeti iskolák fontossága napirendre került a hitviták során is a reformációt követően. "Mert az iskolára olyan nagy szükség van, és olyan sokféle a haszon, mely az iskolából származik, hogy vaknak, sőt érzéketlennek kell lennie annak, aki ezt magától föl nem fogja, be nem látja" - mondta Apáczai Csere János 1656. november 20-án igazgatói székfoglaló beszédében, a kolozsvári iskolában.

1722. december 6-án Simon Mihály, Daniel Ferenc és Sándor Gergely megindító hangon kérnek adományokat a "kolozsvári (unitárius) scholabeli diákok intertentiójára az melyből sustentálódjék az itteni ifjúság. Mert ha az ifjúságot nem tartjuk fenn, többé schola nem lesz és így nem lévén a falukban levő eklézsiák defectusát honnat suppleálnunk, eklézsiáink is elfordulnak, mely ha a mai életünkben meglészen, nem tudjuk, miként adhatunk számot Istenünk előtt az ítéletben."5 Ezek az

iskolák nagy anyagi nehézségek között működtek. Az 1795. évi Főtanácsban a főgondnok sürgeti Kolozsváron az iskolaépítés megkezdését, mert a faszobák annyira süllyedtek a téglalap miatt, hogy az "ablakokon nem csak a kutyák kukucskáltak be, hanem a békák is beugráltak".⁶ Ugyancsak a kolozsvári Unitárius kollégium nehézségeit - de fontosságát is - említette 1791. február 14-én keltezett adománylevelében Suki László: "látván, hogy: Kolozsvár városában volt és mostan is levő unitárius kollégiumnak, melynek jó állapotban való léte az egész közönség megmaradására elmulthatatlanul szükséges, mindenféle javaiból ugyannyira kifordult, hogy ennek még csak előljáróit is, rektorait, professzorait és felsőbb s alsóbb tanítóit közönségünk csaknem szüntelen való koldulással, kollektázással kénytelenített igen csekélyül tartani és táplálni ..."⁷.

Ezek a tanintézetek biztosították az egyház belső személyzetének felkészítését; ezek diákjai közül kerültek ki azok a tehetséges fiatalok, akik további támogatással külföldön tanultak tovább. Pl. a székelykeresztúri Unitárius gimnázium a következő mértékben járult hozzá az unitárius értelmiség neveléséhez: működésének első évszázadában a Magyarországon levő 108 unitárius pap közül 71(65,7%) a kolozsvári, tordai, kersztúri gimnázium, 39 tanára és tanítója közül 21(53,8%), a 84 énekvezér, nép- tanító közül 51(60,6%) ebben az intézetben tanult.

Az intolerancia szellemét a 19. században a különböző felekezeti iskolák közti egészséges versenyszellem váltotta fel.

A felekezeti iskolák azon kívül, hogy a tanulók ezreit készítették fel, egy-egy vidék tudományos központjai is voltak: tanáraik magukra vállalták a tudomány művelését, főleg anyanyelvű megszólaltatását. Ezt bizonyítja - ahogyan dr. Gaal György is utal erre -, hogy a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem (1872) professzorainak nagyrésze a kollégiumi tanárok közül került ki.

"A tantervek és tantárgyak természetesen korok szerint változtak - írja dr. Bodor András -, és idővel újabb és újabb diszciplínák kerültek előadásra, mint pl. a matematika, egyetemes történelem, földrajz stb., de a felekezeti jellegnek megfelelően valláserkölcsei nevelés és az ún. szépművészetek, mint az iskola régi felirata jelzi - musis et virtutibus - maradtak a didaktikai és pedagógiai célkitűzés alapelvei."⁸

A régi felekezeti iskolák tanárainak száma (a 19. század közepén) nagyon kevés volt az iskolában, 3-4, de volt, ahol, pl. Székelykeresztúron, évtizedekig csak egy - írók, költők, hitvitázók, felszentelt papok voltak. Volt, amikor közülük választottak püspököt. 1850 után Erdélyben is átszervezték az oktatási rendszert az "Organisations-Entwurf" nevű tanügyi törvénnyel. Ez a törvény, habár németesítő szándéka miatt nem örvendett nagy népszerűségnek, pedagógiai szempontból haladást jelentett. Kötelezővé tette az általános iskola elvégzését, új iskolastruktúrát vezetett be: négy elemi, négy al- és négy főgimnáziumi osztály, majd érettségi. Kötelezővé teszi már az algimnáziumi osztályokban a szaktanár-rendszert. Ettől kezdve növekedik az iskolák tanári kara, de a protestáns iskoláknak nehézséget okoz, létüket veszélyezteteti, mert képzett tanár

hiányában, de legtöbb esetben anyagi nehézségek miatt, nem tudják biztosítani a törvény által megkövetelt számú tanárt (főgimnáziumban 12, algimnáziumban 6). Pl. emiatt kapott sorozatos figyelmeztetést a múlt század második felében a székelykeresztúri Unitárius gimnázium, vagy több mint fél évszázad telt el, amíg fokozatosan az algimnázium négy osztállyal bővíthetett és az 1915/16-os tanévben főgimnázium lett s megtarthatta fennállása óta az első érettségi vizsgát. "Különösen a középiskolákkal kapcsolatban megfogalmazott szakmai követelmények biztosítottak lehetőséget a lényegesen kisebb és kevésbé felszerelt, de a nemzeti ellenállás szellemét hordozó iskolák leminősítésére."⁹

Nagy szerepe volt a felekezeti iskoláknak a magyar nyelvű oktatás megteremtésében és megtartásában. Apáczai Csere János az Encyclopaedia előszavában arra a kérdésre adva választ, hogy a nyugati országokban miért van sokkal több tudós férfi, mint Erdélyben, azt írta: "Ennek bizony nem a legutolsó, hanem éppen a legelső oka az, hogy vannak mindenféle, anyanyelven írott tudományos könyvek. Így minden kétséget kizáróan igaznak kell tartanunk, hogy az a nép, mely mindent idegen nyelvektől kölcsönöz, nagyon szerencsétlen és az összes népek között legméltóbb a szájalomra. Viszont igaz ennek az ellenkezője is ..." Természetesen gyengítette volna a magyar gimnáziumok kapcsolatát a magyar nyelv általánosítása, a latin nyelv helyett, a nyugati művelődéssel, hiszen híres professzorok jöttek Erdélybe, a nagy kollégiumokba - pl. a kolozsvári Unitárius Kollégiumba Sommer János, Paleologus Jakab, Francken Keresztély -, akik itt latinul tanítottak. A latin nyelv hegemon jellegét azzal kell magyarázni, hogy a nagyhírű erdélyi kollégiumok a kezdeti századokban a középkori Európa szellemi irányzatát és nyelvét a latinositást képviselték, s így a fő céljuk a latin nyelv tökéletes elsajátítása volt. A latin nyelvű oktatás anyanyelvűvé váló felváltásának célja a tudomány közkinccsé tétele. A magyar nyelv bevezetését a reformkor teszi megvalósíthatóvá, s a 19. század második felében meg is valósul. Brassai Sámuel a kolozsvári Unitárius Kollégiumban új tantervet dolgozott ki, a latin helyett anyanyelvű oktatást vezet be. A korondi unitárius zsinat 1841-ben kimondta az anyanyelvű oktatás bevezetését.

A magyar tannyelvű oktatás bevezetése nem jelentette a magyar irodalom tanulmányozását is. A felekezeti iskolák ezen a téren is úttörő szerepet vállaltak. Ezt nagyon sok kollégiumban az önképzőkörök valósították meg, s vállalták később is azt a szerepet, hogy kiegészítsék a tantervi oktatást; serkentő hatásuk volt egy-egy vidék művelődési életére (népköltészeti gyűjtés, színjátszás stb.). A nemzeti irodalom fejlesztését a múlt század elején célul tűző irodalmi triumvirátus tagjai közt találjuk a, székelykeresztúri Unitárius gimnázium első rektor-professzorát, Szabó Sámuel, akiről Gedő József ezt írta Kozma Gergelyhez 1803. április 4-én Gerebenesen keltezett levelében: "Hát a prof. Szabó által fordított Marmontel Inkászai s még más darabok, melyeket fordított, nem kerülnek-e Rózsaszin Gyűjteménybe. Ezen embert csakugyan tartsuk meg s hozzuk bé a mi literátori társaságunkba s hárman sokat tehetünk."¹⁰ Méltánytalan

lenne, ha a magyar irodalom úttörői közt nem említenénk meg Székely Sándor - tanulmányait a keresztyúri gimnáziumban 1811-ben fejezte be - a későbbi unitárius püspök fiatalkori irodalmi tevékenységét is. Gyulai Pál a "Vörösmarty életrajzá" -ban (50-54 oldal) így emlékezik meg róla: "Vörösmarty beszélt gyakran, hogy Zalánjára buzdítólag, sőt példaadólag hatott egy 1823. elején a »Hebe« című zsebkönyvben megjelent epikai kísérlet, a Székelyek Erdélyben". Ki emlékszik már arra, pedig a költemény nevezetes mozzanat volt, s nem csak Vörösmartyt lobbantotta lángra, hanem Czuczort is. Ez ifjú költőt, a magyar újabb eposz hírnökét Aranyosrákosi Székely Sándornak hívták ... (Vörösmarty) sohasem feledte el, mily nagy befolyással volt reá a mű ..., őszinte hálával vallotta be barátjának, hogy mily sokat köszön Székelynek, mert nélküle később, vagy talán sohasem írta volna Zalán futását.

Az unitárius egyház Főtanácsa szembeszállt az iskolákat elnémetesíteni akaró politikával az 1848-at követő időszakban. Az 1850. augusztus 15-16-án Kolozsváron tartott főtanácsi gyűlés a Közoktatásügyi Minisztériumnak kidolgozott előterjesztésében leszögezte: "Végül pedig, mint-hogy vallásunk hívői mind magyarok és székelyek, intézeteinkben egyedül a magyar lehet tanítási nyelv."¹¹ 1857-ben az E.K. Tanács így fogalmaz: mikor a latin nyelv volt a tanítás nyelve, "a legkézzelfoghatóbban volt módunk tapasztalni káros következtéseit azon visszás és természetellenes eljárásnak, hogy a gimnáziumi tanfolyamra szánt drága idő, mely alatt az ifjaknak tehetségeik általános kiképzése és fejlesztése mellett tudományt tanulnának, hasznos ismereteket szerezniük kellett volna, a tudomány eszközeinek, egy idegen nyelvnek sokakra nézve nem is sikerülő elsajátítására pazaroltatott el."¹²

Az anyanyelvű oktatásért folyó küzdelem nem jelentett xenofobizmust. Az erdélyi felekezeti kollégiumok története "elválaszthatatlan az erdélyi magyarság, de a román és német erdélyi múlt művelődési eseményétől is, sok tekintetben éppenséggel példázata lehet az erdélyi toleranciának, nyelvek, felekezetek, etnikumok testvéri együttélésének és kölcsönös megbecsülésének, nem egyszer az európai szintet és mércét jelentett némelyikük az erdélyi oktatásban."¹³ A felekezeti türelem és megértés jellemezte a felekezeti, különösen a protestáns iskolák szellemét: mindenki szabadon gyakorolhatta a maga vallását, a többség ebben sohasem akadályozta meg: református, unitárius, római és görög katolikus, ortodox papok, zsidó egyházi vezetők lehettek az itt végzett növendékekből. Az 1897-98-as tanévzáró ünnepélyen Sándor János, a székelykeresztyúri Unitárius Gimnázium igazgatója így vélekedik erről a kérdéstről: "Többen vannak köztetek, akik nem unitáriusok... Krisztusi szeretettel ölelünk titeket is épp úgy, mint hitfeleinket. Nem azt kerestük, ami tőlünk elválaszt, de azt, ami minket egymáshoz közelebb hoz. Vannak olyanok is, akik nemzetiségre nézve tőlünk különböznek. Egy hazának vagyunk a gyermekei mindnyájan. Ez állott és áll mindig szemeink előtt. Gyűlöletet részünkről nem tapasztalhattok és nem is fogtok tapasztalni.

Ez intézet falai közt a békés együttélés céljára törekedtünk és arra is fogunk törekedni mindig."¹⁴

Az erkölcsi nevelés tökéletesítése alapvető célkitűzése volt minden időszakban a felekezeti iskoláknak. Tömören fogalmazza meg volt iskolájának (Majláth főgimnázium) ilyen irányú személyiségformáló hatását Gy. Szabó Béla: "Megtanítottak fegyelemre, tiszteletre, a klasszikus értékek becsülésére, mindvégig érezhettük az erkölcsi tartás jellempallérozó hatalmát."¹⁵ Pap Mózes székelykeresztúri igazgató így szólt a tanulókhöz 1909-ben: "Tudjátok meg azt is, hogy legerősebb támaszotok lesz az életben tiszta erkölcsötök, tiszta jellemetek, igaz ésszerű vallásosságotok. Többet ér a tiszta erkölcs kevés tudással, mint a sok tudás kevés erkölcsi alappal. Az erkölcs nélküli tudás éppen kárára válhatik a közjónak, az emberiségnek."¹⁶ Szentmártoni Kálmán 1933-ban szintén az erkölcsi értékekért hallatja szavát: "Azt látjuk, hogy a mai korszak csak az anyagi jó megszerzésére törekszik, pedig a boldogsághoz az erkölcsi javak megismerése és megszerzése is szükséges, s az egyes intézmények arra vannak hivatva, hogy ezekre az emberiséget megtanítsák... Sajnos méltán rójuk fel, hogy a mai ifjúságban a tudás mellett nincs igazi eszménység... a század eszménye az ész embere, de a társadalom szempontjából szinte fontosabb az erkölcs... Ezért meggyőződéssel hirdetjük, hogy a harmonikus ember kialakulására nemcsak az elmét, hanem az érzelmet, a szívet is nevelnünk kell."¹⁷

A felekezeti gimnáziumokban mindig a tudást, a tehetséget, az embert tisztelték, nem pedig társadalmi rangját. Érvényesült Berde Mózes nevelési elve, amit Daniel Gáborhoz, akinek gyermekkori nevelője volt, írt levelében így fejtett ki: "Én csak embert akartam nevelni, mert ebből idővel kitelik az úr is."¹⁸

Nem meglepő, ahogyan Beke György írja a Mikó Kollégium végzettjeiről, hogy oly sok itt végzett diák ment vissza a falujába, a föld mellé. Ez a jelenség a többi felekezeti gimnáziumnál is tapasztalható: nem nyílik lehetősége az értelmiségi pályákon, akkor is tanulni kellett, ismerte fel a kisebbségi magyarság ezt a tényt, mint kor-követelményt. A jó iparos kezében is hasznos az érettségi bizonyítvány. A székelykeresztúri iskola-fenntartó-bizottságot az 1930-as évek nehézségei között a megszűnés veszélyével küzdő felső osztályok megmentésére hozta létre a lelkes székelykeresztúri és keresztúrkörnyéki lakosság. Egyik felhívása így hangzott: "Nekünk soha nem lesz szellemi túltermelésünk, nálunk a kapta, vagy a gyalu mellett is középiskolát vagy egyetemet végzett emberünk kell hogy álljon."¹⁹

A felekezeti iskoláknak több évszázados történetük során döntő jelentőségük volt a szegénysorsú tanulók iskoláztatásában, a tehetségmentésben. Sok fiatal tehetség nem került volna felszínre, ha nem válik hagyománnyá a szegénysorsú, tehetséges tanulók megsegítése minden időszakban. Erre a célra külön alapítványokat létesítettek minden gimnáziumnál, kollégiumnál nemeslelkű adakozók. Az alapítványozók mellett az iskolák is tettek ilyen irányú kezdeményezéseket. Pl. Székelykeresztú-

ron 1909-ben hozta létre az igazgatóság a "Segítő Egyesület"-et; 1942-ben megalakult a "Székely keresztúri Gimnázium Gyámszülői Közossége", amely az 1943-44-es tanévben 18.922 pengővel segített 26 tehetséges falusi tanulót. Ez a közösség alakult újjá 1993-ban Gálfalvi Sándor főgondnok erőfeszítéseinek eredményeképpen, mely napjainkban a székelykeresztúri Unitárius Gimnázium több mint 20 helységről jött 25 tanulóját részesíti havonta bentlakási segélyben vagy egyéb juttatásokban.

A két világháború közötti időszakban a román állami hatóságok erőteljesen sorvasztották az erdélyi magyar iskolákat. Tíz év alatt (1919-1929) a 3462 magyar elemi iskolából 830, 139 polgári iskolából 29, a 65 főgimnáziumból 17 maradt meg. Az Angheliescu féle hirhedt iskolatörvény bevezette a kötelező és ingyenes hétosztályos állami oktatást. A középfo-kú oktatást alsófokú gimnaziális és felsőfokú liceális szintre osztották. Bonyolították a vizsgarendszert: felvételt kellett tennie a négy elemi után, ha gimnáziumba jelentkezett a tanuló. A negyedik gimnáziumi osztály elvégzése után szintén felvételi következett, román vizsgabizottság előtt, ha a felső tagozaton akart tanulni. A harmadik elemi osztálytól kötelezővé tették a román nyelvet, mint tantárgyat. Tömegesen hozták létre a magyar vidékeken az állami iskolákat, ahol megszűnt a magyar nyelv használata, még akkor is, ha egyetlen román gyermek sem tanult ott. Az elrománosító államhatalom tudta, hogy célja megvalósításában elsőrendű feladat a magyar tannyelvű iskolák felszámolása. Elvették a felekezeti iskolák épületeit, az állami román tannyelvű iskolákban működő tanárok, tanítók sokkal több fizetést kaptak, a gyermekeiket idejártató szülők pedig adókedvezményt. Az érettségit román nyelven kellett letenni idegen bizottság előtt. Az akkori érettségi vizsgák eredményei bizonyítják azt a nyílt törekvést, hogy a magyar fiatal ne végezhesen középiskolát, tehát ne iratkozhasson be egyetemre. "1925-26-ban az érettségit Segesváron tartották - olvashatjuk a székelykeresztúri Gimnázium 200 éves történetében. - Érettségire jelentkezett 13 tanuló; 10-nek nem sikerült az írásbeli, egynek a szóbeli vizsga. Az 1929-30-as tanévekben az érettségi vizsgát Erzsébetvároson tartották. 39 tanuló közül 15 ment át. 1934 júniusában jelentkezett 21 tanuló, átment 5; szeptemberben jelentkezett 18, nem ment át senki."²⁰

Minden gimnáziumnál találkozunk hasonló példával. A "Szászváros és Vidéke" című lap 1925. július 12-i száma így ír a "Kun Kocsárd Református kollégium" diákjainak érettségi vizsgája után: "Teljes elégedettséggel mosolyoghatnak össze a cenzor urak, mert mind a tíz vizsgára állott kollégistát elbuktatták... Ez az ideálja a mai liberális politikának, az iskola padjaiból kín- és vérpadot csinálni? Ez szerintük a konszolidáló államépítő politika az elkészerítés, a lélekmérgezés sátáni politikája? A sokat hánytorgatott Apponyi-rendelet ismert-e ennyi szigorúságot? És akkor a nemzetiségi gimnáziumokban vizsgáztak a tanulók saját tanáraik előtt és tettek érettségit kormányképviselő jelenlétében, s a Kun Kocsárd Kollégium adta a jó és jeles érettségi bizonyítványokat a közöttük élő román közéleti férfiaknak, kitűnőségeknek."²¹

A két világháború között a magyar állami iskolák, gimnáziumok ott őrizték meg létüket, ahol a helyi gyülekezet nem mondott le iskolafenntartó kötelességéről. Ebben a helyzetben az egyházak fokozott lendülettel láttak hozzá saját iskolahálózatuk megerősítéséhez, lehetőségeiknek megfelelően: új elemi iskolákat létesítettek, megerősítették a hagyományos kollégiumokat, küzdöttek a megmaradásért. "A régi hagyományok alapjain tulajdonképpen a két háború között váltak a megmaradás fellegváraivá, magyar iskolaközpontokká: Kolozsvárt a református fiú és leány gimnázium, a piarista gimnázium, a katolikus Mariánum gimnázium és kereskedelmi és unitárius kollégium; Marosvásárhelyt a református kollégium, Sepsiszentgyörgyön a református Mikó Kollégium, Csíksomlyón és Székelyudvarhelyt a katolikus gimnázium, Székelykeresztúron az unitárius gimnázium, Nagyenyeden a református Bethlen Gábor, Zilahon a Wesselényi kollégium, Szatmáron a Kölcsey református gimnázium, Gyulafehérvárt a katolikus gimnázium, Nagyváradon a Szent László és premontrei Gimnázium, Temesváron a piarista gimnázium."²² - írja Kovács Géza. Felekezeti tanítóképzők működtek Nagyenyeden (református fiú), Gyulafehérvárt (katolikus fiú), Szebenben (Orsolya rendi), Székelyudvarhelyen (református leány).

A kisebbségi sorsban az anyanyelvűség a nemzeti megmaradás egyetlen lehetőségének kínálkozott. Az anyanyelvűség igazi műhelye pedig az iskola. "Annyian maradnak meg magyarnak az elnemzetlenítő nyomás ellenére, ahányan anyanyelvükön ismerik meg a tudományokat és szereznek közösségi, állampolgári öntudatot."²³

A Trianon utáni nehéz helyzetben a felekezeti iskolák hagyományos küldetésük mellett a műveltség, vallásos érzület, keresztény erkölcs terjesztése, az elszórtan élő magyarság összefogása - nehézségek árán, de megmentették a magyar nyelvű oktatást Erdélyben. Sokatmondó tény az is, hogy a két világháború között érettségizettek túlnyomó többsége felekezeti gimnáziumokból került ki.

A második világháború után rövid időszakra viszonylagos enyhülés tapasztalható a felekezeti iskolákkal szemben. 1947 végére kiépült az erdélyi magyar iskolahálózat. Korabeli adatok szerint 1947-ben az 1790 működő népiskola közül 754 felekezeti; a 21 állami gimnázium mellett 23 felekezeti; a főgimnáziumok esetében 10 állami, 28 pedig felekezeti; kereskedelmi líceum: 9 állami, 5 felekezeti; ipari líceum: 10 állami, 3 felekezeti; tanítóképző: 7 állami, 8 felekezeti; polgári iskola: 47 állami, 2 felekezeti."²⁴

Az 1948. augusztus 3-i tanügyi reform megszüntetett minden felekezeti iskolát. Támadás éri nemcsak az egyházakat, de a régi felekezeti iskolák tantestületeit, és mindent elkövettek, hogy kiirtsák a régi felekezeti iskolák hagyományait. 1956 után fokozatosan kezdik felszámolni a magyar nyelvű állami oktatást is; román tagozatokat létesítenek magyar tannyelvű iskolákban; bizonyos tantárgyakat román nyelven tanítanak; a magyar nyelvet egyáltalán nem ismerő, román anyanyelvű tanárokat kineveznek magyar iskolába. Ennek következtében a tanítás nyelve, függetle-

nül a tantárgytól, román lett; a falusi iskolák megszüntetése alacsony létszámmra hivatkozva; szakosítás által eltüntetik a nagymúltú elméleti gimnáziumokat.

A pártállam egy másik nagy bűne az volt, hogy lerombolta az értékrendet, amely a magyarságot a keresztény Európához kapcsolta, és egy évezreden át nemzeti fennmaradását biztosította. Valamikor az unitárius gimnázium igazgatója így figyelmeztette a tanulókat: "Nektek ezerszer inkább kell többszörözni fizikai, erkölcsi, szellemi erőteteket, értéketeket, mint más nagy nemzet, nagy felekezet fiainak. Egy nagyszámú nemzet vagy felekezet tagjai közül, ha tétlenek is némelyek, még megengedhető. A tízek vagy százak hanyagsága mellett a milliók tevékenysége fenntartja az egyensúlyt. Nem így nálunk! Közülünk minden egyes tíz vagy száz ember tevékenységével kell hogy bírjon. Tehát nem két, hanem száz kézzel is kell dolgoznunk, ha meg akarunk élni, s tisztességesen megállni a más nemzetek, felekezetek sorában."²⁵ Most intézményesen nem kapott a fiatalság ilyen irányú ráhatást, eltekintve néhány tanár példájától. Ennek következtében a nemzet politikai, társadalmi és gazdasági válságba került, ami az erkölcsi válságból gyökerezik. Ezért szükséges napjainkban az oktatáspolitikát a keresztény erkölcsi eszmények és szellemi értékek irányába befolyásolni. A tanulónak először meg kell ismernie az erkölcsi törvényeket ahhoz, hogy azokat be is tudja tartani. Ki kell fejleszteni a fiatalság erkölcsi értékét és lelkiismeretét. Alapvető cél az ifjúság erkölcsi színvonalának emelése, a magyarság jövője függ ettől; erkölcsi megújulás nélkül gazdasági fellendülés sincs. A jelenlegi körülmények között az erkölcsi válságból való felemelkedésnek egyik leghatékonyabb módja a felekezeti iskolák létesítése lenne. "A felekezeti iskolák a személyiség formálására, építésére teszik a hangsúlyt az iskolai munkában. A kereszténység évszázadokon át felgyűlt értékeit - tolerancia, szeretet, emberi tartás - kívánják átadni a tanulóknak.

Felnőtt egy generáció, amely azért nem képes átadni gyermekeinek a keresztény értékeket, mert nem ismeri azokat. A keresztény értékek tanítását nem lehet ott folytatni, ahol ezelőtt 50 évvel megszakadt. Előlről kell kezdeni. Ki kell alakítani a gyermekekben a szelídség, a tisztaság, az engedelmesség, az őszinteség, a megbecsülés fogalmát. Legyenek a tanulók tisztában ezeknek a fogalmaknak a lényegével."²⁶ A felekezeti iskola a keresztény erkölcsi elvek alapján állva "a tízparancsolat szellemében nevel, s arra is ráneveli a tanulókat, hogy tiszteletben kell tartaniuk a másként gondolkodó emberek meggyőződéseit."²⁷

Az erkölcsi nevelés előtérbe helyezése mellett egy másik követelmény is szükségessé tenné a felekezeti iskolák újraindítását: a jelenlegi politikai hatalom folytatja az előző évtizedekben tapasztalt elnemzetlenítő politikát és, ahogy a tanügyi törvénytervezet is bizonyítja, célja az anyanyelvű oktatás elsoványítása. Trianon után a magyar felekezeti iskolák megmentették, megőrizték az anyanyelvi műveltséget és ezt a hivatást most is ezek tudnák betölteni. Sajnos a jelenlegi körülmények között, az eddigi tapasztalatok alapján, semmi sem garantálja, hogy hivatását betölt-

hető, széleskörű felekezeti iskolahálózat alakulhatna ki Erdélyben. A jelenleg működő felekezeti profilú néhány gimnázium még nem oldhatja meg az anyanyelvű oktatás mindinkább felmerülő nehézségeit. A felekezeti gimnáziumok jelenlegi státusával kapcsolatosan az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa 1994. november 10-én készült, az unitárius gimnáziumok működését elemző jelentésében a következő álláspontra helyezkedik: "Az állam által jóváhagyott felekezeti iskolák, köztük az unitárius gimnáziumok is, teológiai szemináriumi líceumi státusban működnek, beleépülve az állami iskolahálózatba, amelyek érettségi diplomát biztosítanak az itt végzetteknek. Ezt a formáját a felekezeti iskolahálózatnak azonban nem tarthatjuk sem megfelelőnek, sem véglegesnek, és ezért egyházunk, a többi magyar egyházzal együtt mindent elkövet azért, hogy az általunk megfogalmazott és a Parlamentnek benyújtott Vallásügyi és Tanügyi Törvénytervezetek a kívánt formában életbe lépjenek, hogy ezáltal az egyházi iskolák megfelelő működése és a jogtalanul elvett egyházi vagyonok visszaadása biztosítva legyen... Reméljük, hogy egyházunk erőfeszítése és áldozatvállalása és mindazoknak hűséges és lelkiismeretes munkája, akik az újrainduló gimnáziumok sorsát szívükön viselték, meghozza a maga eredményét. Hisszük, hogy számosan lesznek majd tanulóifjúságunk sorai közül, akik az elődök példáját követve népünk, egyházunk, anyanyelvünk fennmaradásáért áldozzák tudásukat és tehetségüket."²⁸

Ebben az átmeneti időszakban az említett létfontosságú feladatok megvalósítása terén nagy szerepe van a nevelőknek "...az igazán jó tanár személyisége még a legrosszabb körülményeken is átsüt. A jó tanár varázsa még a legrosszabb struktúrában is érvényesül; ugyanakkor a legjobb struktúra sem tudja a személyiséggel nem rendelkező tanárok hiányát pótolni."²⁹

Szolgalelkű tanár szolgalelkű ifjúságot nevel. A nyáj nem közösség. Az embernevelésben pedig a tanár személyiségének minősége mindörökké első és döntő marad. Ezzel a gondolattal folytatom, ami minden nevelő ars poeticája lehet: "Élni nagyon nehéz... az élet irtózatosan keserves, bukásokkal, kudarcokkal teli fejlődési út, amit nekünk... végig kell járni. Én nem vagyok materiában ragadt ember, számomra mindig az volt a legfontosabb: valami olyat adni a gyermekeknek - a tananyag mellett, a jól elsajátított tananyagon túl -, amit az életnek keserves pillanatában úgy vehet elő, hogy lélegzethez jut tőle, új erőt kap és utána tovább tud élni."³⁰

Jegyzetek

¹ Dr. Bodor András: *A vallásszabadság és a kolozsvári unitárius iskola*. In *KerMagv* 99.1/1993.40.

² Beke György: *Régi erdélyi iskolák*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989.70.

³ Jakab Elek: *Egyháztörténeti adatok*. *KerMagv* 1883

⁴ Beke György. i.m. 122

- ⁵ Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568-1900)*. I. Kolozsvár, 1935, 205
- ⁶ Uo. 252
- ⁷ Uo. 275-276
- ⁸ Dr. Bodor András: *Négyszázhuszonöt éves a kolozsvári Brassai Sámuel középiskola*. In *KerMagv* 88/1982/80
- ⁹ Nagy Péter Tibor: *Állam, egyház, oktatás*. In *Educatio*, Budapest, 1/1992, 34
- ¹⁰ Sándor János: *A székelykeresztúri Unitárius Gymnasium története*. Székelykeresztúr, 1896, 127
- ¹¹ Gál Kelemen: i.m. 381
- ¹² Uo.
- ¹³ Beke György: i.m. 307
- ¹⁴ Fekete János: *Musis et virtutibus*. In *KerMagv* 4/1993, 207-208
- ¹⁵ Beke György: i.m. 113
- ¹⁶ Fekete János: i.m. 206
- ¹⁷ Uo. 210
- ¹⁸ Benczédi Gergely: *Berde Mózes életrajza*. Budapest, 1901, 61
- ¹⁹ Beke György: i.m. 337
- ²⁰ Fekete János: *A székelykeresztúri Orbán Balázs - volt unitárius - gimnázium 200 éves története*. Kolozsvár, 1993. 83
- ²¹ Beke György: i.m. 139-140
- ²² Kovách Géza: *Megmentheti-e a magyar nyelvű oktatást Erdélyben az egyházi- felekezeti iskolarendszer?* Köznevelés, Budapest, 33/1992, 6
- ²³ Beke György: i.m. 24
- ²⁴ Uo. 371
- ²⁵ Fekete János: *Musis et Virtutibus*. In *KerMagv* 4/1993.207
- ²⁶ Dr. Lukács Miklós: Köznevelés, Budapest, 22/1993, 8 (Interjú)
- ²⁷ Dr. Rédly Elemér: Köznevelés, Budapest, 21/1993, 4
- ²⁸ András György: *Jelentés az Unitárius Gimnáziumok működéséről az 1993-94. tanévtől*. Kolozsvár, 1994. november 10.4 (kézirat)
- ²⁹ Fodor Gábor: Köznevelés, Budapest, 22/1993.4 (Interjú)
- ³⁰ Jókai Anna: *Forma c.* novella, Budapest

ADALÉKOK A SZÉKELYKERESZTÚRI EGYHÁZKÖR EKLÉZSIÁINAK ISMERTETÉSÉHEZ (5.rész)

10. CSEKEFALVA

Székelykeresztúrnál a Nagy-Küküllőbe torkolló Gagy-vize völgyének legalsó faluja. *Orbán Balázs* Udvarhelyszék című kötetében (p.120) csak annyit jegyez meg, hogy Csekefalva Andrásfalvával és Gaggyal együtt az 1333-ban már létezett Szentábrahám önálló egyházmegyéhez tartozott. Nevének eredetéről a Csiki-krónikára alapozva pedig azt írja: "Tseke Köröns fia a szent Istvánkori székely ősök egyike volt (...) Ettől, ki első idetelepülő volt, nyerhette a falu elnevezését." (p.120, 1.sz.lábjegyzet). A krónikát azonban a mai történettudomány nem fogadja el hiteles forrásnak. *Benkő Elek* a falu nevének eredetéről "A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája" című munkájában (p.57) ezt írja: "Neve a *Cseke* régi magyar személynévnek és a birtokos személyranggal ellátott *falu* főnévnek az összetétele."

Csekefalva első írásos említései a Székely Oklevéltár régebbi és újabb sorozatának kötetében a 16. század második feléből közölt peres iratokban, illetve összeírásokban *Chijeke ffalwa* (1567), *Chekeffalua* (1576), *Chekefalua* (1598) alakban olvasható. Hivatalos román neve *Cebesti*.

A falu megléte azonban az okmányokban említett éveknél messzebb nyúlik vissza a középkorba. A székelykeresztúri múzeum régészeti kutatásainak eredményei mind erről, mind pedig az ezt megelőző történelmi korok embercsoportjainak e völgyszakaszban hosszabb-rövidebb ideig tartó megtelepedéséről tájékoztatnak. A terepbejárások alkalmával gyűjtött vagy tervszerű ásatásokból származó leletanyag alapján megállapított, hogy az őskor és bronzkor embereinek nyomait a Pusztaszőlő-oldal, Paprét, Petőszöge, Szőlő-alja; a kora vaskorét a Paprét, Petőszöge, Lok; a népvándorláskorát (gótok, szlávok) a Lok, Telek, Paprét, Szőlő-alja, Pusztaszőlő-oldal; Árpád-korit, késő középkorit a Lok, Telek, Paprét nevű határrészek földje őrizte meg.

A felsorolt régészeti nyomokat őrző helyek közül Csekefalva kialakulását megvilágító legjelentősebb leletanyag részben a mai falu déli szélé mentén 1977-1979-ben épülő borjúhízlalda területén, s nagyobb részt az ezzel átellenben a patak jobboldali teraszán, a Lok határrészben 1981-1983-ban végzett rendszeres ásatás nyomán tárodott fel. E két területrezen az ásatások nyomán feltárult egykor elpusztult falu település-nyomainak, az ott élt emberek mindennapi életének tárgyi bizonyítékai (sokféle rendeltetésű, formájú kerámia, fémből s egyéb anyagból készült tárgyak, eszközök, valamint a település korát meghatározó érmék) alapján megállapított, hogy